

ISSN 0235-7941

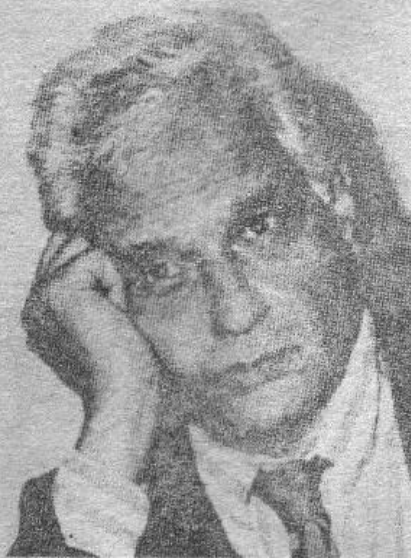
1995 5-6
ФІЛОСОФСЬКА
І СОЦІОЛОГІЧНА
ДУМКА

ЧИТАЙТЕ В НОМЕРІ:

- Віват, Франціє!
- Ситуація постмодерну
- Арістотель — Маркс: природа соціального феномена
- Ж.-П. Сартр: Буття і Ніщо
- Богобудівники і богошукачі: конструювання чи пошук Бога?
- Криза сенсу в сучасному світі
- Втрачена парадигма: природа людини
- Під сигнатурою Софії

ЛОГІКА, МЕТОДОЛОГІЯ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

Жак Дерріда

ДЕРРІДА Жак — відомий представник постструктуралізму. Викладав у Сорбонні (1960 — 1964), організував "Групу досліджень у галузі філософської освіти", ініціатор створення Міжнародного філософського коледжу (з 1983 г.). В останні роки викладає у Вищій школі соціальних наук (Париж). Автор численних книжок. Наш часопис публікував статті про творчість Дерріда. Його ж авторський текст на наших сторінках представлено вперше.

ТРАСУВАННЯ Й ДИФЕРАНЦІЯ¹

1. Як здається на перший погляд, деконструкція логоцентризму не є філософією психоаналізу. Це здається, зокрема, тому, що аналіз витіснення (*refoulement*) та історичної репресії письма

¹ *Derrida J. Freud et la scène de l'écriture* (Фрейд і сцена письма). — *Tel Quel*, 1966. — №26. — Р.10 — 37. Це — фрагмент доповіді, прочитаної на конференції в Інституті психоаналізу з метою розпочати дебати з приводу деяких пропозицій, висловлених у попередніх нарисах, зокрема, в *De la grammatologie* (*Critique*, 223/4). Ці пропозиції (тут вони на задньому плані) пов'язані з полем постановки психоаналітичних питань, стосуються їхніх концептів та синтаксису. Центральними концептами тут були *présence* та *architrace*.

© Ж.Дерріда, 1995

© Переклад з французької Б.Мейзерського, 1995

вівся, починаючи з Платона. Витіснення творить походження філософії як епістеми, де істину розглядають складовою частиною логосу. Йдеться саме про *витіснення*, а не забування (*oubli*), витіснення, а не виключення (*exclusion*). Витіснення, як вдало сказав Фрейд, не є відштовхуванням, униканням чи виключенням якоїсь зовнішньої сили; воно містить унутрішнє уявлення, намічене всередині себе у просторі репресії. Тут силу представлено як різновид письма (всередині та в сутності мови) — зміст якої знаходиться поза мовою. Витіснення не має успіху: це шлях історичної деконституції. Власне, нас саме й цікавить ця деконституція, а не не-успіх, що надає певної чіткості своєму становленню в межах історичної неясності. ...*Симптоматична* форма перетворюється на витіснення: метафора письма невідступно переслідує європейські дискурси, утворюючи систематичні суперечності при виключенні онто-теології сліду (*trace*). Витіснення письма загрожує присутності (*présence*) і призводить до панування відсутності (*absence*). Загадку "чистої й простої" присутності може бути представлено як дублікацію, повторення першопочаткового, авто-афекцію, *différence*. Встановлюється дистинкція між пануванням відсутності як мови, так і письма. Записування відбувається в мові. Галюцинація може бути представлена як мова і як запис. Встановлюється співвідношення між *rhône* і свідомим. Упроваджується фрейдівський концепт вербального як перед-свідомого. Лого-фоно-центризм не є філософською чи історичною помилкою, куди випадково, патологічним чином укинута європейську історію й філософію: це необхідний рух і структура-результат історичної можливості символіки взагалі (аж до дистинкції між людським і тваринним, живим і неживим). Усі ці дистинкції містяться в європейській епістемі як метафізичний чи онто-теологічний проект...

2. При цьому набуває певного теоретичного обґрунтування зумисне замовчування прихованого використання фрейдівських концептів: усі вони без винятку, по суті, належать історії метафізики, тобто системі логоцентричної репресії, яку організують для виключення або приниження корпусу письмових слідів, що їх розглядають як дидактичні й технічні метафори, тобто підпорядкований матеріал. Так, логоцентрична репресія не є інтелі-

гібельною в межах фрейдівської теорії витіснення; навпаки, вона дозволяє зрозуміти, як індивідуальне витіснення стає можливим навіть у горизонті культурної та історичної приналежності... Поза сумнівом, фрейдівські дискурси, — їхній синтаксис і, якщо бажаєте, їхня робота, — не суміщуються з необхідністю з традиційними метафізичними концептами. Поза сумнівом, вони не вичерпуються цією приналежністю. Про це свідчать уже ті запобігання й своєрідний “номіналізм”, з якими Фрейд маніпулює зі своїми конвенціями та концептуальними гіпотезами. Його думка диференціюється від дискурсів і меншою мірою пов’язується з концептами. Але історичний і теоретичний сенс цих запобігань ніколи не обговорювався самим Фрейдом. Необхідна величезна робота щодо деконструкції цих концептів та метафізичних фраз, що конденсувалися й осіли у працях Фрейда. Це пов’язано, зокрема, з метафізичною складністю психоаналізу, як, утім, і всіх наук, які звичайно звуть “гуманітарними”. Необхідно, зокрема, експліціювати питання про сенс *présence* взагалі: зокрема, у цьому зв’язку необхідно здійснити порівняння підходів Гайдеггера й Фрейда. Центральним нервом *présence* у гайдеггерівському сенсі слова є доба від Декарта до Гегеля: тут присутність представлено як свідомість, присутність думки в собі (*la présence à soi pensée*), у протилежності свідоме/несвідоме. Так само стосовно концептів архи-сліду (*archi-trace*) та *différance* постає питання, чому вони не є ні фрейдівськими, ані гайдеггерівськими? Диферанція (*différance*) є до-відкриттям онтико-онтологічної диференціації (*différence*) (див.: “Граматилогія”, с.1029), численні диферанції цяткують фрейдівську концептуальність у тому вигляді, як вона організується, наприклад, навколо відмінності між “задоволенням” і “реальністю”. Так, відмінність між принципом задоволення і принципом реальності від початку є не лише дистинкцією, але й вихідною можливістю звертання до *différance* між життям та ідентичністю. Необхідно вчитати концепти *trace* та *différance* з усіх класичних концептуальних опозицій. Те саме необхідно зробити з концептами архи-сліду (*archi-trace*) та архаїчного виправлення (*rature de l’archie*)... У чому ж фрейдівські концепти письма й сліду

загрожують метафізиці й позитивізму? Складність цих двох загроз полягає у дискурсах Фрейда.

*"Втім, питання про те, у чому полягає *frayage*¹, залишається відкритим".
(*Esquisse d'une psychologie scientifique*, 1895).*

Наші претензії досить обмежені. Ми спробуємо виділити в текстах Фрейда декілька фіксованих точок, які організуються навколо однієї рефлексії, у силу чого психоаналіз погано піддається замиканню в межі логоцентризму, що охоплює не лише історію чи філософію, але й загальний рух гуманітарних наук, зокрема, деякі лінгвістичні теорії. Якщо фрейдівський підхід історично оригінальний, то це полягає не в мирному співіснуванні чи теоретичному об'єднанні (ускладненні) з цими лінгвістичними теоріями, а радше в однорідному фонологізмі.

Між тим не випадково, що у вирішальні моменти свого шляху Фрейд удається до метафоричних моделей, які не запозичуються ні з розмовної мови в її вербальних формах, ні навіть з фонетичного запису, але насамперед з графіки (вона завжди залишалася зовнішньою щодо мови і не подпорядковувалася її законам). Фрейд звертається до таких знаків, які неможливо транскрибувати в живій мові. Відверто кажучи, — і це становитиме нашу проблему — Фрейд не просто користується метафорою не-фонетичного письма; він вважає, що звертання до не-фонетичних метафор є зручним з погляду дидактики. Якщо метафоричність необхідна, то це для того, аби зробити яснішим звертання до сенсу слідів узагалі й, відповідно, вони артикулюються у писемності (у звичайному сенсі цього слова). Поза сумнівом, якщо Фрейд звертається до метафор, то заради того, щоб пояснити невідоме через відоме. Виходячи з потреб свого метафоричного вчення, він, навпаки, робить загадковим те, що звичайно розуміють під словом "писемність". Рух невідомого,

¹ Від "*frayer*" — прокладати, торувати шлях, трасувати, співіснувати з... — Прим. пер.

характерний для класичної філософії, здійснюється тут як своєрідний рух між імпліцитним та експліцитним. Починаючи від Платона й Арістотеля, філософи безнастанно *ілюстрували* за допомогою графічних образів співвідношення між розумом та досвідом, перцепцією та пам'яттю. Але при цьому завжди зберігалася довіра до добре відомого й звичного сенсу "писемності". Намічений Фрейдом підхід кладе край цій довірі й виробляє новий тип питань, що стосуються метафоричності, писемності й розташування взагалі.

Дозволимо собі втягнутися до нашого прочитання цього метафоричного вчення. Воно прагне охопити тотальність психіки. *Зміст* психіки представлено тут за допомогою тексту, по суті своїй графічного. *Структура* й *апарат* психіки уявляються як машина для письма. Які ж питання можна поставити з приводу цих репрезентацій? Чи не слід запитувати себе, чи є, наприклад, апарат письма, як його описано в *Note sur le bloc magique*, *гарною* метафорою, здатною репрезентувати функціонування психізму; але який апарат необхідно створити для того, щоб представити психічне як письмо, і що ж означає цей апарат і психізм у проекції та як імітуюча машина? Якщо психізм є свого роду текстом, то що це за текст і якою має бути психіка, щоб її можна було представити як текст? Бо ж якщо нема ні машини, ні тексту, які не мають психічного походження, то точнісінько так само нема й психіки поза текстом. Зрештою, яким має бути співвідношення між психікою, писемністю й розташуванням (*esplacement*) для того, щоби був можливим такий метафоричний перехід не тільки всередині теоретичного дискурсу, але також в історії психізму, тексту і техніки?

Le fraying et la différence

Між *Esquisse* (1895) та *Note sur le bloc magique* (1925) спостерігаємо чудову прогресію: проблематику *fraying* опрацьовано задля того, щоб усе більше і більше узгоджуватися з метафорикою письмового сліду. Виходячи з системи "слідів", функціонуючих у відповідності з моделлю, що її Фрейд мав за природну і в якій цілком відсутня писемність, він звертається до конфігурації слідів, яка може бути представлена лише засо-

бами структури, що функціонує як справжня писемність. Водночас структурна модель письма (до неї Фрейд приходить невдовзі після видання *Esquisse*) не перестає диференціюватися і загострювати свою оригінальність. Він випробовує й облишає всі механічні моделі, аж до відкриття Wunderblock — машини для письма, чуда складності, в яку він намагається спроецирувати весь психічний апарат.

Тут уже буде досягнуто розв'язання всіх попередніх труднощів, і в *Note* він з блискучою наполегливістю намагається відповісти на всі питання, поставлені в *Esquisse*. Wunderblock у кожній своїй частині реалізує той апарат, який, на думку Фрейда, замінює неврологічну фабулу.

1895 року йшлося про те, щоби пояснити пам'ять за моделлю природничих наук, "представити психологію як природничу науку, тобто представити психічні події, визначені у кількісному співвідношенні окремих матеріальних часток". Бо "визначальною властивістю нервової тканини є пам'ять, тобто, у найзагальнішому вигляді, здатність змінюватися під дією зовнішніх подій і впововж тривалого часу зберігати зміни, що здійснилися одного разу". "Будь-яка психологічна теорія, що заслуговує на увагу, має запропонувати пояснення "пам'яті". Перекреслюванням такого пояснення стає майже неувяний апарат, що записує сліди минулого досвіду... Відкидаючи звичайну для його доби дистинкцію між "клітинами перцепції" та "клітинами пам'яті", Фрейд конструює гіпотезу "контактних ґраток" (*grilles de contact*) і *trayage*, трасуючого, такого, що прокладає трасу. Незалежно від того, чи підтвердилася ця гіпотеза в майбутньому, вона визначна вже тим, що розглядається як *метафорична модель*, а не як неврологічна дескрипція. *Trayage*, шлях, прокладений слідом, відкриває напрямки досліджень. Це передбачає певне порушення і, відповідно, певний спротив "зламові" (*effraction*). Слід прокладає шлях (*trayée*), розриває, ламає. Бо наявні два типи нейронів: проникні нейрони (ϕ), що не чинять ніякого опору і, відповідно, не затримують жодних слідів — нейрони перцепції; і нейрони (ψ), протилежні контактним ґраткам за кількістю збуджень, які зберігають відбиті в них сліди: вони "можуть репрезентуватися в пам'яті". Перша репрезентація вперше

виводить на сцену пам'ять. (Вживане Фрейдом *Darstellung* означає репрезентацію в забутому сенсі слова, але воно часто має й фігуративний сенс візуальної репрезентації, а подеколи навіть сенс театральної вистави. Наш переклад цього терміна варіює залежно від змін контексту). Психічні властивості Фрейд приписує лише другій групі нейронів. Вони є "носіями пам'яті і, отже, ймовірних психічних станів загалом". Пам'ять — одна з необхідних властивостей психізму, і, можливо, навіть найістотніша. Вона ґрунтується на опорі й "зламі" (*effraction*), що залишає слід.

Видається неадекватним уявляти собі концепт *frayage*, припускаючи, що Фрейд розуміє під ним мову, представлену в повній кількості, чи що він утягується у просту опозицію між кількістю й якістю. Рівність опору й *frayage* (чи еквівалентність сили *frayage*) редукують будь-які *переваги* у виборі маршруту. Пам'ять виявляється паралізованою. Отже, з'ясовується відмінність між *frayages*, тією мірою, якою вони є джерелом пам'яті, та психізмом. Саме ця диферанція й відкриває можливість "надання переваги шляхові": "Пам'ять репрезентовано у відмінності між *frayages* і нейронами ψ ". Можна сказати, що *frayage* без цієї відмінності не забезпечує можливості пам'яті; він не існує у чистому вигляді, без відмінності. Слід (як пам'ять) не є чистим *frayage*, який можна було б визначити як просту присутність, він невлучимо диферанціює. Звідси зрозуміло, що психічне життя ні прозоре, ані каламутне, але диферанціює у дії різноспрямованих сил.

... Цей виклад знаходить постійне підтвердження навіть у самому *Esquisse*. *Повторення* (події, що впливає на психіку) не додає (запам'ятовуванню події) аніякої сили, аніякої *інтенсивності*, воно лише перевидається в тому ж враженні. "Пам'ять — це сила, що завжди перебуває в дії, досвіді, й залежить від чинника, який можна було б назвати кількістю вражень, тобто від частоти повторення одного й того ж враження". Отже, число повторень додається до кількості (Qn) збуджень, і ці дві кількості утворюють два абсолютно гетерогенних ряди. Повторення може бути тільки дискретним, і як таке воно з необхідністю включає в себе розриви. Нарешті, якщо *frayage* може

заступати кількість уявлення чи додаватися до нього, це ґрунтується на аналогії... Додавання кількості зовсім не прискорює утворення якості. Таким чином, ні диференціація кількості, ні повторення ідентичності не можуть мислитися в опозиції кількості й якості. "Пам'ять" вислизає як від "натуралізму", так і від "феноменологізму".

Усі ці диференціації в процесі продукування сліду можуть бути переінтерпретовані як моменти *différance*. Згідно мотивові, що безнастанно керує фрейдівською думкою, цей рух описується як прагнення життя вберегти себе в *different* від небезпек, утворюючи певний *резерв*. Захист чи наявність загрози диферанціюють за допомогою *frayage* чи повторення. Чи не тут знаходиться поворотний пункт до запровадження відношення задоволення до реальності? Чи не в цьому полягає смерть принципу життя, який може захиститися проти смерті тільки засобом *економії* смерті — диферанцією, повторенням, резервом? Бо ж повторення не *виникає* у первинному враженні, його можливість задано в опорі, що його *спершу* чинять психічні нейрони. Опір можливий лише в тому випадку, якщо опозиція сил від самого початку триває чи продовжується. Ця ідея одного й того ж самого *першого разу* видається загадковою. Але викладене тут не суперечить тому, що Фрейд проголошує трохи нижче: "... *frayage* є, ймовірно, наслідком єдиного (*unique*) переходу якоїсь більшої кількості". Припустивши, що це твердження не відсилає нас усе ближче й ближче до проблеми філогенезу й спадкових *frayages*, можна припускати, що ще при *першому* контакті *двох* сил починається повторення. Життя виявляється від самого початку загрозою для пам'яті... Мабуть, не буває *frayage* без болю... Попри загадовість цього *першого разу*, важливо відзначити, що Фрейд приписує всю цю роботу первісній функції, що забороняє будь-які деривації. Увага фіксується на цій не-деривації, навіть якщо вона тільки ускладнює концепт "первинності" й позачасовості першопочаткового процесу, і навіть якщо це ускладнення так і не розв'язується надалі...

Поза сумнівом, життя охороняє себе засобами повторення, сліду, диферанції. Та необхідно вжити заходів перестороги проти цього формулювання: нема *початково* наперед-уявленого життя,

яке далі прагнуло б зберегти себе, резервуючись у відмінностях. Це утворює сутність життя... Коли Фрейд пише в *Esquisse*, що "frayages служать первинній функції", ми не маємо дивуватися переходу "по той бік принципу задоволення". Тут постає подвійна необхідність: необхідно виявити першопочаткову відмінність і водночас викреслити концепт *первинності*; тоді нас більш не дивуватиме *Traumdeutung*, який визначає "теоретичну функцію" в параграфі про "запізнення" вторинних процесів. Отже, першопочатковим є саме це "запізнення"...

Хоча на жодній зі сторінок *Esquisse frayage* і не зветься записом (письмом), суперечливі потреби, яким надалі відповідає *Bloss magique*, вже формулюються тут у буквально ідентичних термінах: "утримувати все, що залишається придатним (здатним) для сприйняття".

Диферанція в роботі *frayage* заторкує не лише сили, але й місця. І Фрейд уже тут одночасно мислить силу й місце. Він не надає дескриптивного характеру цій гіпотетичній репрезентації *frayage*. Дистинкція між категоріями нейронів "не є ніким визнаною й усталеною, принаймні у тому, що стосується морфології, себто гістології". Вона є індексом топічного опису, внутрішній простір якого знаходиться поза природничими науками. Ось чому такі поняття, як "біологічна точка зору" чи "диферанція сутності" замінюються у Фрейда "розмаїтим середовищем призначення": чистою відмінністю, відмінністю ситуації, зв'язком, локалізацією — структурними відношеннями, важливішими, ніж терміни, для яких відношення "поза" чи "всередині" завжди є довільним. Думка про відмінності не може ні звільнитися від топіки, ні погодитися із звичними уявленнями про розташування (елементів).

Ці труднощі ще більш загострюються, коли виникає необхідність пояснити чисті відмінності за перевагою: такими є якості, тобто, за Фрейдом, свідомість. У цьому випадку треба пояснити "за допомогою свідомості те, що ми знаємо у загадковий спосіб" І "оскільки ця свідомість нічого не знає про те, що залучається нами у розгляд, (теорія) повинна пояснити нам саме це незнання". Бо якості значною мірою є чистими відмінностями: "Свідомість дає нам лише назви якостей, величезного розмаїття

відчуттів, які є чимось *іншим* і, таким чином, диферанціюють, слідуючи за референціями щодо зовнішнього світу. У цьому *іншому* (autrement) наявні серії, схожості тощо, але тут, власне кажучи, нема жодних кількостей. Тоді можна задати собі питання про те, як народжуються ці якості чи *де* вони народжуються”?

Ні зовні, ні всередині. Вони не можуть знаходитися у зовнішньому світі, де фізики розпізнають тільки кількості, “маси, що перебувають у русі, і більш нічого іншого”. Вони не можуть знаходитися і всередині психіки, тобто в пам’яті, бо “відтворення й пригадування”, по суті, “позбавлені якості”. Тому ми не можемо відмовитися від топічних уявлень і повинні знайти в собі сміливість припустити, що є третя система нейронів, — перцептивних нейронів. Ця система, збуджувана іншими системами в процесі сприйняття, надає різні якості, які стають *свідомими сприйняттями* (sensations conscientes). Уміщуючи певний список до “магічного блоку”, Фрейд, стиснутий своїм власним “жаргоном”, говорить, що тут здійснюється “зісковзування” перцептивних нейронів (ω) між нейронами (ϕ) і (ψ).

Ця рішучість породжує “вочевидь нечувані труднощі”: ми знову стикаємося тут із проникністю та *frayage*, що не виробляє жодної кількості. З розташуванням (*espacement*) поєднується чиста темпоральність: періодичність. Тільки дискретна темпоральність, періодика дозволяють розв’язати труднощі цих імплікацій...

Упроваджуючи гіпотезу дискретності, Фрейд наголошує, що “фізикалістська експлікація” пов’язана з періодами, тобто відмінностями, інтервалами, дискретними одиницями, що застосовуються без кількісної підтримки. Концепт *періоду взагалі* зумовлює опозицію кількості й якості з усім тим, що з цього випливає. Бо “нейрони (ψ) також мають свої періоди, які тим не менш не стають якостями, і краще за все було б їх визначати як монотонні”. Ми побачимо, що ці дискретні уявлення будуть правильно поновлені в *Note sur le bloc magique*: як і в *Esquisse*, вони утворюють останній пункт аналізу, де послаблюється крайня апорія.

Праці, що вийшли слідом за *Esquisse*, цілком і повністю залежать від усе наполегливішого звертання до принципу диферанції. Він завжди присутній в індикативній неврології, яка відіграє істотну роль у штучному монтажі, що намагається враховувати психізм на підставі розташування, топографії слідів, карти *frayage*. Цей проєкт розташовує свідомість чи якість у просторі, що підлягає переосмисленню як структура й можливість; він описується як "функціонування апарата", що ґрунтується на відмінностях і чистих ситуаціях, як "кількість збуджень, що її виражено засобом *tonique*". Це відбувається тому, що система відмінностей і топографії є першопочатковою (*originale*), і ніщо не повинне залишитися поза нею... І коли Фрейд відмовляється від неврології й анатомічних локалізацій, це не просто відмова, а спроба трансформувати свої топографічні дослідження. Саме в цей момент і виводиться на авансцену письмо. Слід стає граємою (*gramme*), і середовище *frayage* перетворюється на шифроване розташування.

Переклад з французької Б.МЕЙЗЕРСЬКОГО